

АРХЕОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО

Олена Абразумова

ВІХА – ГОРОДИЩЕ СКИФСЬКОГО ЧАСУ

Трахтемирово-Бучацька ділянка є невичерпною скарбницею наукового матеріалу для фахівців різних галузей науки, у тому числі для істориків та археологів. У зв'язку з поновленням будівництва Канівської ГАЕС сьогодні значно актуалізуються питання охорони археологічних об'єктів у цій зоні [1].

Городище скіфського часу на горі Віха є однією із маловивчених пам'яток регіону. Його дослідженням упродовж останніх років займається Канівська археологічна експедиція Інституту археології НАН України, очолювана Ю. Болтриком. Деякі результати проведених на об'єкті археологічних робіт опубліковані як керівником, так і членами експедиції [2; 3]. Проте досі відсутня узагальнююча робота з окресленої нами теми.

Метою розвідки є огляд та узагальнення наявних матеріалів археологічних досліджень на горі Віха.

Уперше пам'ятку описав В. Антонович. Обстеження в зоні будівництва Канівської гідроакумулюючої ГЕС було здійснено у 1987 р. співробітниками Зарубинецької експедиції Інституту археології АН УРСР С. Максимовим та О. Ригінім. Вони зафіксували вали й рови та дерев'яні конструкції всередині земляних укріплень. При шурфуванні були виявлені фрагменти місцевої кераміки та ручка античної амфори IV–III ст. до н. е. [4, 30].

Стационарно досліджувалося городище Віха у 1989–1991 рр. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом Н. Шевченко. Зокрема, були відкриті комплекси житлового та культового характеру, датовані другою половиною – кінцем VI ст. до н.е. Однак матеріали цих досліджень так і не були опубліковані [5].

Продовжено дослідження 2004 р. експедицією В. Петрашенка. Зондуванням площі городища було з'ясовано, що культурний шар простежується під валами, на віддалі від них на другому штику фіксуються окремі знахідки. Культурне визначення городища лишається незмінним.

Воно належить місцевому лісостеповому населенню скіфського часу і продовжує низку подібних пам'яток (Трахтемирівське, Мотронинське городища й ін.). Час функціонування городища можна вказати лише приблизно – VI–IV ст. до н. е. Але й ця дата потребує уточнення [2, 38].

У травні 2009 р. Канівською експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом Ю. Болтрика було проведено розвідки в зоні запроєктованого будівництва Канівської ГАЕС. Унаслідок отриманих археологічних даних тоді оновили проект будівництва, зокрема для збереження городища Віха було змінено конфігурацію верхньої водойми та напрям осі основних споруд ГАЕС [6].

У 2016–2018 рр. до робіт долучилося Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України», продовжила дослідження згадана вище Канівська археологічна експедиція Інституту археології НАН України [3, 213].

Городище Віха скіфського часу розташоване на однойменному природному пагорбі, який є однією з найвищих точок Канівських гір (абсолютна балтійська відмітка 244 м над рівнем моря). Знаходиться за 1,0 км на південь від колишнього с. Бучак та 1,3 км від берега Дніпра. Займає плато з балтійськими відмітками 210–230 м і охоплює три пагорби в північно-західній, південно-західній і південно-східній частинах, які використано при спорудженні укріплень. У південно-східній частині городище охоплює верхню частину улоговини. Розрив у валах на цій ділянці, можливо, фіксує місце давнього в'їзду на городище. Візуальний огляд місцевості дозволив виявити його межі за залишками оборонних земляних валів [2, 38].

Варто вказати, що на південь від Трахтемирівського городища, уздовж правого високого берегу Дніпра, на ділянці протяжністю близько 30 км, на різній відстані відомо мінімум сім городищ меншої площі, час спорудження яких відноситься до скіфської доби. Це городище на горі Віха (або Бучак), городище в урочищі Вал біля с. Григорівка, городище на Марковій горі та біля с. Черниши, а також нижче Канева – Велике та Мале скіфські городища [5].

Під час обстеження у 1987 р. С. Максимов зафіксував площу городища в 90 га [4, 30]. Проте, згідно з уточненими даними топозйомки 2009 р. (Ю. Болтрик), площа городища, що обіймає верхню частину пагорба, становить 24,8 га. Зараз городище повністю поросло лісом, сучасна денна поверхня вкрита шаром падолисту, гіллям і чагарниками. Підйомний матеріал не проглядається [2, 38].

При спорудженні укріплень Віхи, що характерно для більшості городищ скіфського часу, широко застосовували ландшафтні особливості регіону. Як правило, пам'ятки виникали на високих корінних берегах річок або високих терасах. Більшість укріплень розташовані у місцях із природнім захистом з кількох боків: мисах, виступах, поворотах корінного берегу або високих терас. Причому використання ярів було не допоміжним засобом для фортифікації, а радше основним [7, 214].

Візуальне обстеження виявило залишки давніх оборонних споруд Віхи – одного, а у деяких місцях і двох рядів валів та зовнішнього рову, а також ескарповані схили. Стан споруд задовільний. Деінде вони постраждали від ерозійних процесів або порушені окопами чи вирвами часів Другої світової війни. Висота валів зараз на окремих ділянках сягає 2 м. Вали, що знаходяться над природними урвищами або стрімчастими схилами, не високі, але схили під ними ескарповані [2, 38].

Рів під валами простежується майже повсюдно. З західного боку городища, ближче до верхньої частини пагорба, знаходиться давній в'їзд.

Укріплення городища Віха вдало використовують рельєф місцевості. У місцях, де вони проходять по краю пагорбів, з внутрішнього боку висота валу місцями сягає всього 0,3–0,5 м, підвищуючись на інших ділянках до 1–2 м. Ширина валу в середньому становить 6–8 м, на окремих ділянках у північно-східній частині трохи зменшуючись. Оскільки укріплення подекуди проходять по схилах пагорбів, перепад висоти гребеня валу і дна рову сягає 4–5 м. Лише на окремих ділянках у південно-і північно-західній частинах пам'ятки заглиблення рову відсутнє або ледь простежується. З північно-східного, східного і південно-східного боків городище ззовні перед валом має додатковий земляний насип завширшки від 2 (на схилах) до 8 м (на рівних ділянках) і заввишки до 1,2–1,4 м, перед яким другий рів відсутній. В окремих місцях перепад гребеня зовнішнього валу і дна рову сягає висоти 2,5–3 м [2, 38].

В осипах перетинів дорогами валів та в зачистках насипів у 2004 і 2009 рр. було зафіксовано складну технологію влаштування насипів валів городища Віха. Як було з'ясовано, над давнім горизонтом (гумусований шар завтовшки 0,2–0,3 м) розташовується прошарок горілої деревини і вугілля, перекритий потужним (до 0,3 м) шаром помаранчево-жовтого обпаленого суглинку, що фіксується майже на всю ширину валу. Зверху він перекритий гумусованим насипом валу, який в окремих місцях (східна частина пам'ятки) містить кераміку скіфської доби, і, вочевидь, насипаний із використанням культурного шару [2, 39].

Лінія укріплень городища має форму неправильного овалу. Максимальні розміри пам'ятки – 0,8Ч0,3 км, а загальна довжина укріплень по периметру більша ніж 2 км.

На площі городища є дві ділянки валоподібних підвищень штучного походження заввишки 0,5 м і завширшки 4–5 м. Одне з них, завдовжки до 150 м, розташоване в північно-західній частині пам'ятки. Воно розпочинається від бетонної дороги і пролягає на південний захід майже паралельно до лінії укріплень городища, за 25–30 м від внутрішнього краю валу, майже виходячи до останнього біля ґрунтової дороги і пов'язаного з нею розриву в насипу валу. Внутрішній валок не має слідів рову по боках, у двох місцях перерізаний траншеями досліджень попередніх років. Інша ділянка цього насипу розташована в північно-східній частині городища і проходить під кутом до його укріплень з північного заходу на південний схід на відстані 30–50 м від валу. Довжина цього

відрізка 70 м. Він також перерізаний дослідницькою траншею. Час та призначення описаного валка на з'ясовані [2, 39].

У 2018 р. було виявлене нове поселення скіфського часу – Студенець-Бучацька, яке знаходиться за 3 км від городища Віха. На думку Д. Куштана, це поселення може належати до господарської округи городища [3, 216].

Отже, городище Віха потребує подальших наукових досліджень. Встановлення часу виникнення та характеру заселення цього укріплення в канівській групі городищ дасть змогу більш вичерпно осмислити перебіг подій в українському лісостепу за доби раннього заліза.

1. *Схема розміщення археологічних об'єктів / об'єктів культурної спадщини.* URL : https://uhe.gov.ua/sites/default/files/2019-09/gaes_arch.docx
2. Болтрик Ю. В. *Коротка інформація про результати досліджень Канівської експедиції / Ю. В. Болтрик, І. В. Карашевич, В. К. Козюба, Е. А. Кравченко // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. / Відп. ред. Д. Н. Козак. – К. ; Луцьк : ІА НАНУ. 2010. – С. 38–39.*
3. Куштан Д. П. *Студенець-Бучацька – нове поселення скіфського часу в Канівському Подніпров'ї / Д. П. Куштан, Д. В. Кузьмич // Археологія і давня історія України. – 2019. – Вип. 4(33). – С. 213–220.*
4. Максимов Е. В. *Древности скифского времени Киевского Поднепровья / Е. В. Максимов, Е. А. Петровская. – Полтава, 2008. – 126 с.*
5. Дараган М. Н. *Городища-гиганты скифской эпохи в Украинской Лесостепи (особенности расположения и фортификации). Вводные замечания / М. Н. Дараган // Археология и геоинформатика. URL : <https://www.archaeolog.ru/media/-periodicals-/agis-/AGIS-8/index.html>*
6. *Відповідь ПАТ «Укрзідроенерго» на запит ВО «Свобода».* URL : https://uhe.gov.ua/sites/default/files/2019-09/2015-08-17_svoboda_kaniv.pdf
7. Білінський О. О. *Городища скіфського часу в Дніпровському Лівобережному Лісостепу / О. О. Білінський // Археологія і давня історія України. – 2018. – Вип. 1(26). – С. 213–234.*

Людмила Петрушко

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ ЛЮДИНИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕМОЦІЙНОГО СВІТУ

Численні повідомлення середньовічних текстів про ті чи інші вияви емоційного світу перебувають у полі зору представників перспективного напрямку зарубіжної гуманітаристики – істориків емоцій.

Однією з провідних дослідниць у цьому ключі є американська медієвістка Барбара Розенвайн, яка запропонувала особливо ефективний спосіб вивчення культурних механізмів, що впливали на реальні прояви емоцій – шляхом дослідження систем відчуттів окремих спільнот [1].

Для українського середньовіччя важливою спільнотою була чернеча громада Києво-Печерського монастиря. Її погляд на емоційний світ зафіксований у численних джерелах, чільне місце серед яких посідає